

vethetjük az egész utat: Teleki 1850. július 6-án adja be a III. hadsereg parancsnokának, majd október 15-én megismétli a Hadügyminiszternek. Most már megindul a gépezet: a III. hadsereg parancsnoksága – a Hadügyminiszter leirata kapcsán – az általános katonai fellebbezési és büntügyi felsőbb bíróságnak, ez pedig a legfelsőbb katonai törvényszéknek, ez viszont a Hadügyminiszternek küldi; végül 1851. május 14-én „Őfelsége” elengedi a hátralevő büntetést.

A levelek között a legnépesebb csoportot Czuczornak Toldy Ferenchez írt levelei alkotják, szám szerint 33 darab, tehát több mint az összes dokumentumok fele. Németül kellett írnia, mert a parancsnok német volt, csak az utolsó hónapban írhat magyarul, mert az új várparancsnok magyar. Tartalmuk nagyon változatos: segítség- és tanácskérés, beszámoló, panasz. De töretlen szellemét mutatja, hogy sokat foglalkozik a fordítás mellett nyelvészettel: „Mindenesetemben az én kedves etymológiámnak szentelem”. Különben e levelek közül néhány már megjelent korábban is, de a teljes anyag e kiadványban lát napvilágot. Ezzel lesz igazán hiteles a költő-tudós testi és szellemi arcképe.

Leélőhelyek fősorolása, névmagyarázatok (egy-két név kimaradt; tévedés is becsúszott: Rosenberg Honór nem főapát volt, hanem főmonostori perjel), a kufsteini emléktábláról hiányzó adatai, valamint illusztrációs anyagok egészítik ki a magyar és német nyelvű kötetet. A német iratokat magyarra, illetve a magyarokat németre Náday Károly fordította – nagyon jól, csak igazán kevés helyen tűnik fel, hogy huzamosabb ideig kívül élt a magyar nyelvközösségen.

Szabó Flóris

Kazinczy Ferenc: *Sophie*. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc. Bp. 1984. Szépirodalmi Kk. 474 l. (Magyar Ritkaságok)

Kevés olyan prózai alkotása van a régibb magyar irodalomnak, amelyet a céhbéliek vagy az iskolai kötelező olvasmányaikat abszolváló diákokon kívül a szélesebb olvasóközönség is le-leemel a könyvespolcra, hogy a maga gyönyörűségére olvassassa, s Kazinczy Ferenc művei éppen nem tartoznak ezek közé. Pedig írók és irodalomtörténészek egybehangozóan vallják, hogy a kései Kazinczy eredeti prózai

munkái, a *Fogságom naplója*, az *Erdélyi levelek* és más útirajzok ma is élményt adó olvasmányt jelentenek. Óriási terjedelmű levelezése pedig éppenséggel csak a szakemberek kincsbányája. Főként belőle – s kisebb részben Kazinczy más prózai írásaiból állította össze a *Sophie* című kötetet Szilágyi Ferenc, aki irodalomtörténeti és filológiai munkája mellett régóta törekszik a magyar irodalom és nyelv alkotásainak és történetének széles körben való megismertetésére és népszerűsítésére is. A kötet szövegeinek döntő többsége magától Kazinczytól származik, csak kis részben színesítik mások tollából való, Kazinczynak szóló levelek részletei.

Bevezetésében Szilágyi a Kazinczy-levelezésben elrejtett „eredeti magyar családregény”-ről, „szerelmi és korfestő regény”-ről, illetve „én-regény”-ről szól, amelyben, mint írja, „szépprózáink, hazai valóságábrázolásunk legszébb lapjai szólnak hozzánk.”

Végigolvasva a kötetet valóban nem érezzük elfogult túlzásnak állítását. Nemcsak azért, mert a mai olvasótól nem idegen a dokumentumregény műfaja, hanem mert a szemelvényekből összeállított szöveg olyan egységes, folyamatos, zökkenőmentes olvasmányt nyújt, amelyből páratlanul eleven, életszerű, reális kép rajzolódik ki a XIX. század első évtizedeinek tiszántúli és északkelet-magyarországi birtokos-nemesi életéről, Kazinczy családjáról, házassága történetéről, érzelmvilágáról és egész egyéniségéről.

Amíg fogsága éveit tölti, „kesergő és szerető” édesanyja, amennyire teheti, gondoskodik szükségleteiről, mire szabadul a rabságból, az egymással amúgyis gyakran szembenálló testvéreknek sikerül anyjukat elsőszülött bátyjuk ellen hangolni. Szilágyi az orosz regények és Dickens világát említi ezzel kapcsolatban. Az anyát és gyermekeit jellemző önzés, kíméletlenség, erőszakosság, tapintatlanság és önkényeskedés ezen túl számos más – nem mindig szépirodalmi – írást is eszünkbe juttat: hazai szerzőink közül pl. Hermányi Dienes József feljegyzéseit, a külföldiek közül pedig a Bronte-nővérek kapcsán az iparosodás előtti Yorkshire lakóit jellemző Mrs. Gaskell leírását, azaz mindkét esetben az elmaradott, vidéki birtokos-nemesi életformát, ahol sokakból teljesen hiányzik a környezetük iránti minimális alkalmazkodás, a pallérozott magatartás és a mások iránti megbecsülés kötelező voltának az érzése, s ahol gatlás nélkül engednek mindenkori indulataiknak.

A mű „szerelmi regény” szála nem kevésbé érdekes. Különösen azzá teszi, hogy nem valamely fiatal ember „éducation sentimentale”-jának vagyunk a tanúi, hanem az akkori fogalmak szerint jócskán középkorú férfi kényszerű újrazkezdésének történetét ismerjük meg, akinek mintegy tíz évvel jozefinista hivatali pályafutásának megszakadása után, miután éppen csak megkezdte az édesanyjától átengedett birtokon az önálló gazdálkodást, majd börtönbe került, kiszabadulva, megváltozott körülmények közt kell új életet kezdenie. Az első szemelvény 1794-ből, Kazinczy 35 éves korából származik, a tulajdonképpeni történet azonban csak 7 évvel később, 1801-ben, a fogságból szabadulva, az író 42 esztendőskorában kezdődik. Kaleidoszkopszerűen színes képet kapunk a férfi-nő kapcsolat, a párválasztás akkori felfogásáról és bonyodalmairól. Az író ifjúkori szerelmei már régóta családanyák, a fogságban sokáig csak futólag látott vagy épp, hogy csak megismert asszonyokhoz és lányokhoz kapcsolódhat a képzelete. Hajnóci kivégzése előtt éppúgy reá testálja a mátkáját, mint később a haldokló Sárosy András a feleségét. Egyik testvére testi hibás, ám gazdag lányt szeretne elvételni vele, majd következik a Nagy Maris miatti hajszja, Kazinczy döntése egykori főnökének leánya, a formás, bár „bizarr képű”, gróf Török Sophie mellett, a leánykérés jelenete. (Ez a történet már Babitsot is megragadta.) A házasság nehéz, mindig gondokkal terhes éveit megszépíti Sophie kedvessége, természetessége, affektáció nélküli értelmessége és műveltsége, háziasszonyi és anyai gondossága, ugyanakkor nem szűnnek meg a gondok és a családi ellentétek: a Sophie és apját ért bántások Kazinczy anyja részéről, anyagi differenciák előbb saját testvéreivel, majd sógorával, Török Józseffel; az első kislány elvesztésének fájdalmát hét további kedves és értelmes gyermek születése enyhíti. S mindezt élményszerű miniatűr jelenetek, leírások során ismerjük meg: a meghitt családi élet olyan képeiből, mint az író és kislánya együttes szüretelése, a tágabb értelemben vett háznép légköre a zongoratanító velük élésének és házasságának leírásában, vagy a körülöttük levőkkel való kapcsolat az ortodox pópánál tett látogatás történetében.

A házasság előtti családi hajszja okozta gutaütés következményeit kiheverte Kazinczy, de a későbbi állandó súrlódások – bár igyekszik tisztelettel mentegetni és megérteni anyja magatartását, a testvéreihez is mindig kész közeledni, – rányomják bélyegüket az ő kedélyére és magatartására is. Szinte mindenben sértést, bántást, mel-

lőzést gyanít – gyakran persze alapos oka van rá, – amikor azonban a családba kerülő fiatal asszonyok kapcsán nyilvánvaló a hibák keresése, a megszólás és a rivalizálás: kinek arisztokrata, kinek megyei pozíciót betöltő köznemes az apja, ki örmény származású, katolikus vagy református, ki gazdag vagy vagyontalan, ő is sűrűn és tagadhatatlan büszkeséggel emlegeti a grófi és bárói címeket a Török-család és saját társasága tagjairól vagy gyermekei keresztszüleiről szólva, noha többször hangsúlyozza azt is, hogy Sophie akkor is elvette volna, ha történetesen nem grófleány, hanem egyszerű szolgáló.

Hála Kazinczy mérhetetlen közlési vágyának, a korabeli irodalomban páratlan őszinteségű önarcképet ad magáról. Sok nemes, rokonszenves vonása mellett, amelynek egynémelyikére már utaltunk, leplezetlenül feltárja természetének néhány különös, sajátos vonását is. Több alkalommal igazolja a Szerb Antal által „szekundér” természetnek nevezett tulajdonságát: hogy élete válságos, döntő pillanataira gyakran irodalmi idézzettel reagál; olvasmányai olykor annyira magukkal ragadják, hogy amikor Euripidésznél azt olvassa, hogy „férfigyermek a ház disze”, – „óhajtottam, hogy Phigie fiu volna.”

Olykor olyat is megfogalmaz, ami – ha szép-irodalmi műben akarta volna megírni mondandóját, – a korabeli irodalmi konvencióba aligha lett volna beilleszthető: így pl. bonyolult, többirányú érzelmi kapcsolódását: „mindazonáltal, ha Sophie özvegyen találna hagyni, ámbar lellem Therez, Susie, Polysén és Nini által egészen el van foglalva most is, mégis kéni fogom, hogy [...] jöjjön [hozzám] férjhez” – írja, amikor Sophie ötödik gyermekét várja, a felsorolt ifjúkori szerelmek egyikének, Gyulai Ferencnének, leánya, Gyulai Lotti iránt érzett elragadtatásában. (Ezt az érzelmi kapcsolatot Szauder József bontotta ki Kazinczy leveleiből finom tanulmányában.)

A Sophie című kötettel valóban mesteri tollal írt regényt ismerhetünk meg Kazinczyról és környezetéről a XIX. század első évtizedeiben, s ha arra gondolunk, milyen rendkívüli jelenség volt Kazinczy Ferenc minden egyéb téren is, csak azt kívánhatjuk, valósuljon meg a szerkesztő óhaja: „talán arra is mód nyílik majd, hogy Kazinczy egész életregényét... összeállítsuk naplóból és leveleiből.”

F. Csanak Dóra